

Тетяна Лоза
(lozatanya@gmail.com)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПОСЛУГ БАТЬКАМ-ВИХОВАТЕЛЯМ У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті відображено результати наукового пошуку щодо проблеми трансформації соціально-педагогічних послуг батькам-вихователям у контексті децентралізації. На основі врахування закордонного досвіду обґрунтовано необхідність розширення кола суб'єктів, які здійснюють соціально-педагогічну підтримку батьків-вихователів через активізацію ресурсів громади. Визначено основні напрями для розвитку та реалізації соціально-педагогічного сервісу для батьків-вихователів за умови залучення недержавних організацій і фахівців-волонтерів. Розроблено й теоретично обґрунтовано необхідність запровадження нових практичних підходів для сприяння батькам-вихователям у підборі оптимальних виховних методів; сприяння розвитку особистого потенціалу прийомних дітей і батьків-вихователів; створення груп взаємодопомоги для батьків-вихователів на рівні громади; соціально-педагогічної підтримки біологічних родичів дитини та сприяння їхній участі у виховному процесі; забезпечення умов для ефективного відпочинку батьків-вихователів; сприяння усвідомленню членами громади цінності та значимості роботи батьків-вихователів; надання спеціалізованих видів послуг батькам-вихователям на основі індивідуального підходу.

Ключові слова: батьки-вихователі, прийомні діти, соціально-педагогічні послуги, педагогічна підтримка, ресурси громади, децентралізація.

Сьогодні, у час трансформаційних змін соціально-політичної системи, особливої актуальності набуває питання вдосконалення соціальних програм і проєктів із урахуванням процесів децентралізації влади в нашій країні. Значимість цього питання підсилюється в контексті наявності успішного міжнародного досвіду з розширення мережі соціальних інститутів для надання ширшого спектра соціально-педагогічних послуг вразливим категоріям населення та розвитку потенціалу людських ресурсів із урахуванням регіональної специфіки.

Питанню ефективного використання ресурсів громади у соціальній роботі приділяли увагу чимало вітчизняних науковців, зокрема Ольга Безпалько, Лідія Даниленко, Зінаїда Кияниця, Жанна Петрочко. Це сприяло розвитку нових підходів для надання соціально-економічних, соціально-інформаційних, соціально-психологічних, соціально-медичних, соціально-педагогічних та юридичних послуг¹. Проте, за умови посилення ролі громади в реалізації практичної соціальної педагогіки, вважаємо необхідним створення оновленої мережі як тих соціальних закладів, які безпосередньо підпорядковуватимуться місцевій громаді, так і приватних та благодійних закладів, які будуть її партнерами.

Метою цього дослідження є обґрунтування необхідності активізації ресурсів місцевої громади та визначення найактуальніших напрямів соціально-педагогічної підтримки батьків-вихователів на місцевому рівні.

Використовуючи функціональний і компетентнісний підхід, розглянемо цю проблему на прикладі необхідності розширення кола суб'єктів, які здійснюють підтримку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Сьогодні основними з таких суб'єктів на місцевому рівні є регіональна служба у справах дітей, центр соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та соціальний працівник при місцевій громаді (у разі існування такої штатної одиниці). Крім того, ці суб'єкти за необхідності можуть формувати міждисциплінарну команду спеціалістів для ведення конкретного випадку. До такої команди можуть входити представники місцевої адміністрації, правоохоронних органів, закладів освіти й охорони здоров'я, місцевого управління соціального захисту та пенсійного фонду, єдиного центру надання адміністративних послуг тощо. На перший погляд коло суб'єктів, які є партнерами соціального педагога на місцевому рівні, досить широке і за умови ефективної співпраці з представниками громади може забезпечити виконання всіх функцій соціальної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Окрім того, проблема не здається надто нагальною, якщо до кола суб'єктів виховного процесу цієї категорії дітей віднести і їхніх усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів і т. д. Однак варто зауважити, що йдеться про багатотисячний колектив таких вихователів, які щодня стикаються з проблемами депривації дітей-сиріт, особливостями їхнього фізичного та психічного здоров'я, порушеннями емоційної та вольової сфери, віковими кризами, а також із власним емоційним вигоранням, психічним виснаженням, руйнацією подружніх стосунків, відсутністю вихідного дня під час щоденної педагогічної практики.

---

¹ Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми: посібн. у 2-х ч., ч. 1: Сучасні орієнтири та ключові технології / З. Кияниця, Ж. Петрочко. Київ: «Обнова Компані» 2017, с. 111-147.

З цієї позиції та у контексті процесів децентралізації важливим є вивчення досвіду Канади щодо підтримки на місцевому рівні саме тих суб'єктів, які безпосередньо залучені до виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У Канаді керівництво сферою реалізації соціальної політики та надання соціальних послуг батькам-вихователям здійснюється за схемою «знизу – вгору», тобто провінційними і територіальними міністерствами, відділами та центрами. Водночас сім'ю, що взяла на виховання дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування, супроводжують два соціальних працівники – соціальний працівник дитини (забезпечує дотримання її прав) та ресурсний соціальний працівник (здійснює підтримку батьків-вихователів). Також окремий громадський довірчий виконує роль «зберігача майна дитини» – несе відповідальність за збереження і раціональне управління нерухомістю, грошима й іншими активами, які успадкувала дитина².

Загалом близько 70% соціальних працівників, які надають послуги батькам-вихователям у Канаді, працюють у громадських (недержавних) організаціях, а решта – у сфері державної соціальної політики, освіти й охорони здоров'я. Особливої уваги заслуговує той факт, що, крім передачі відповідальності на нижчі рівні влади, важливою є тенденція передачі широкого спектра соціальних послуг у ведення благодійних організацій і приватних фірм (приватні клініки та дитячі садочки, приватні практики – няні та домогосподарки, що допомагають батькам-вихователям)³.

Водночас, окрім основних послуг, які надаються дитині, батьки-вихователі можуть користуватися багатьма громадськими ресурсами, якими управляє саме ресурсний соціальний працівник. До цих ресурсів належать послуги батькам-вихователям для їхньої підтримки та допомоги у вихованні дітей.

Основний перелік суб'єктів, які надають такі послуги, містить Асоціацію прийомних батьків, окремі спільноти та регіональні районні бази відпочинку (спортивні програми розвитку особистості, гуртки різних видів хобі, програми змістовного дозвілля, програми розвитку соціальних контактів і взаємопідтримки), служби охорони психічного здоров'я (сімейне консультування, психологічна оцінка), громадські заклади охорони здоров'я (оцінка мови і слуху, консультації щодо здоров'я дітей, сімейне консультування), центри послуг розвитку дитини (програми для дошкільнят, програми стимуляції мови, фізіо- та професійної терапії), Рада у справах

² Riches G., Ternowetsky G. *Unemployment and Welfare: Social Policy and the Work of Social Work*. Toronto: Garamond Press 2012.

³ *Foster Family Handbook* / Ministry for Children and Families and the B. C. Federation of Foster Parent Associations. Richmond GH 2017.

сім'ї (консультації та сімейні заходи), шкільний округ спеціальних послуг (консультування, психологічне тестування, репетиторство), церква (дитячі та сімейні програми, зокрема літні табори), центри сім'ї (центр організації дозвілля та консультування), центри дружби (соціальні контакти і психологічна підтримка).

Як бачимо, послуги, надані для підтримки батьків-вихователів, можуть мати ширший спектр і бути ефективнішими за умови активізації громади, визначення її проблем і потреб у соціальних послугах, її соціальної паспортизації та ефективного використання ресурсів.

Окрім того, вважаємо за необхідне акцентувати на основних соціально-педагогічних потребах батьків-вихователів, рівень задоволення яких можна підвищити саме шляхом використання нових підходів в умовах децентралізації. Сьогодні державна соціально-педагогічна підтримка батьків-вихователів реалізується в усіх регіонах України, проте реальний вплив на педагогічний потенціал батьків-вихователів не є системним, оскільки заходи, передбачені державними програмами, планові (курси та тренінги відбуваються за графіком) і виключають можливість застосування індивідуального підходу до клієнтів.

В умовах же надання державної послуги соціального супроводу реальне навантаження й обмеження часового ресурсу в надавача послуги не дає змоги повноцінно й ефективно задовольняти соціально-педагогічні потреби батьків-вихователів. Це призводить до того, що соціальний супровід перетворюється у суто формальний інструмент відстеження індикаторів розвитку дитини відповідно до її віку, і якщо ці індикатори перебувають у межах норми, то виховний потенціал батьків залишається без уваги. Якщо ж індикатори розвитку дитини не в нормі – то найчастіше застосовують посередницькі послуги для «виправлення помилки» вузькоспеціалізованими фахівцями. Як бачимо, про розвиток батьківського потенціалу знову не йдеться. Ба більше, якщо в межах соціального супроводу батькам-вихователям і надають спеціалізовані послуги, то найчастіше вони є соціально-економічними чи організаційними. Тому проблема емоційного вигорання батьків-вихователів і розвиток їхніх батьківських компетенцій на практиці залишається поза увагою. Очевидно, що вирішення цієї проблеми не буде ефективним за умови застосування ресурсів тільки державних соціальних інститутів.

Спираючись на міжнародний досвід ефективної соціально-педагогічної підтримки батьків-вихователів та усвідомлення недостатньої ефективності наявних в Україні державних програм, пропонуємо залучати спеціалізовані громадські та благодійні організації, а також педагогів-волонтерів до співпраці з батьками-вихователями. Така взаємопідтримка на рівні громади має передбачати заходи за напрямками:

1. Педагогічна підтримка батьків-вихователів для підбору виховних методів на основі усвідомлення ними індивідуальних особливостей і специфічних потреб прийомних дітей. Батьки-вихователі часто ставляться до прийомних дітей так само, як і до біологічних. Це правильно, та певною мірою піклування про прийомних дітей – не те ж саме, що піклування про рідних. Багато дітей-сиріт мають травматичне минуле, потребують більше розуміння і терпіння, ніж зазвичай батьки дають. Перед батьками-вихователями постають питання про гарантування умов фізичної безпеки та психологічної захищеності вихованця, опрацювання відносин «минуле – сучасне – майбутнє», поступове подолання наслідків попереднього травматичного досвіду, збереження зв'язку з біологічною сім'єю і побудову довірливих відносин із членами дитячого будинку сімейного типу (ДБСТ), формування ідентичності й почуття довіри, сприяння успішності дитини (у школі, у спілкуванні з однолітками та дорослими), формування побутових навичок, розширення кругозору, допомогу в реалізації себе як громадянина, працівника та сім'янина. Підбираючи методи педагогічного впливу, важливо забезпечити сприятливий емоційний фон і культуру взаєморозуміння у сімейному середовищі, аби ні біологічні, ні прийомні діти не відчували себе дискримінованими та позбавленими необхідної уваги. Залучення до педагогічної підтримки батьків-вихователів не тільки представників міждисциплінарної команди, а й представників недержавного сектора дасть змогу підвищити якість таких послуг і забезпечить більшу варіативність консультативного контенту.

2. Використання ресурсів громади для сприяння розвитку особистого потенціалу і прийомних дітей, і батьків-вихователів – їхнє спільне залучення до розвивальних заходів у громаді. Для реалізації цього завдання на рівні громади можна забезпечити інформування батьків-вихователів щодо того, які є можливості для проведення змістовного дозвілля з дитиною, отримання спеціалізованих педагогічних послуг із використанням інтерактивних навчальних методів для поліпшення академічної успішності дитини, її культурного розвитку та соціалізації через участь у громадських заходах і програмах, через розвиток її інтересів і талантів для максимального використання особистісного потенціалу, через навчання відповідній соціальній поведінці у природних умовах, не відірваних від реалій та не переведених у теоретичну площину. Такі заходи сприятимуть задоволенню потреб дитини щодо усвідомлення власної приналежності до суспільства та конкретного колективу, наявності необхідних знань, умінь і навичок для функціонування як елемента суспільного механізму, розуміння власної громадянської позиції та відповідних їй ролей. Окрім надання дитині можливості проявити активність, із досягненням нею підліткового віку значимими також будуть і послуги на рівні громади з її безпосереднього консультування щодо побудови конструктивних

міжособистісних відносин і розвитку власних здібностей, удосконалення навчальних умінь і навичок суспільної взаємодії, прояву громадянської позиції; залучення до співпраці доступних інститутів соціалізуючого спрямування; сприяння самостійній організації нею змістовного та розвиваючого дозвілля.

3. Створення груп взаємопідтримки для батьків-вихователів. Актуальність цієї ініціативи вже не раз обґрунтована на рівні Міністерства соціальної політики та у спеціалізованій літературі, проте варто зауважити, що штатний соціальний працівник Центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді через обмеженість ресурсів та перевантаженість не може забезпечити ефективне створення і підтримку роботи таких груп. Ба більше, він априорі не може запропонувати власну «експертність» замість групової форми взаємопідтримки. Так, соціальний працівник, який надає послугу соціального супроводу в межах державної підтримки, пропонує необхідну інформацію та не може щоразу акцентувати увагу на відмінності у вихованні прийомних і біологічних дітей. Як уже було зазначено, основна відмінність полягає у тому, що прийомна дитина пережила шок і наразі не може жити з рідними батьками. Дитина зазвичай зажурена розлукою з рідними і сумує за ними, незважаючи на те, з якої причини опинилася без їхньої опіки. Саме тому прояви амбівалентності у ставленні дитини до батьків-вихователів не є негативним показником ефективності їхньої роботи. Проте прийомна дитина все ж має суттєві особливості та труднощі, зокрема коли необхідно інтерпретувати традиції, жести, зауваження, способи спілкування, що є прийнятними для звичайної комунікації. Все це абсолютно не означає, що не варто залучати дитину до звичайного життя чи що фахівцям, окрім тематичного консультування, потрібно ще більше акцентувати увагу на цих аспектах. Це означає, що батькам-вихователям необхідно забезпечити можливість обміну досвідом між собою. Саме групи взаємопідтримки на рівні громади сприятимуть отриманню батьками-вихователями спеціальних знань, напрацюванню необхідних вмінь і навичок, а також реалізації додаткового терапевтичного ефекту.

4. Заходи на рівні громади щодо соціально-педагогічної підтримки біологічних родичів дитини та сприяння їхній участі у виховному процесі. Необхідність таких заходів пов'язана з тим, що для прийомної дитини проблема становлення ідентичності й самовизначення накладається на переосмислення власного минулого й осмислення стосунків із біологічною сім'єю. Цей процес супроводжується перевіркою міцності як старих, так і нових соціальних зв'язків. Для позитивного самовизначення, вибору життєвого шляху, вирішення питання про місце проживання, навчання та роботи, для вибору соціальної моделі наслідування потрібен час і допомога громади щодо залучення біологічних родичів у виховний процес. Цей напрям роботи дає

можливість іще більше розширити коло суб'єктів, які здійснюють виховний вплив на прийомну дитину, проте на етапі впровадження вимагає високого рівня професіоналізму, щоби проведені заходи сприяли саме формуванню здорової ідентичності дитини, її психологічному й емоційному комфорту, а також були підтримкою, а не перешкодою для батьків-вихователів при здійсненні впливу на формування особистості дитини та побудови довірливих відносин у сімейному середовищі.

5. Послуги недержавних організацій і педагогів-волонтерів спрямовані на забезпечення ефективного відпочинку батьків-вихователів і сприяння усвідомленню членами громади цінності та значимості їхньої роботи, формування поважного ставлення до них. Досить часто у вітчизняній і зарубіжній літературі можна натрапити на постулати про те, що батьки-вихователі мають залишатися відкритими новому, продовжувати саморозвиток, удосконалювати власні педагогічні вміння на базі знань про актуальні форми та методи роботи з дітьми, не втрачати оптимістичного настрою і транслювати його у сімейне середовище. Актуальність зазначеного не викликає сумнівів, проте робота батьків-вихователів з виховання дітей ненормована ні за кількістю робочого часу, ні за обсягом психологічного навантаження, ні за рівнем відповідальності за педагогічний процес, життя і здоров'я дітей. Це сприяє не тільки емоційному вигоранню, психологічному виснаженню, погіршенню психічного та фізичного здоров'я, а й відображається у стосунках з навколишніми. Наслідками такого розвитку подій може бути погіршення взаємин подружжя і перехід їхніх стосунків у «професійну» площину, коли чоловік і дружина починають ставитися одне до одного лише як до колеги. Нерідко і стосунки з найближчим сімейним оточенням набувають ознак формалізації. Перебування батьків-вихователів у нересурсному стані й утрата компоненту «безпосередності» у спілкуванні знижує цінність саме сімейного виховання, уподібнюючись до інституційних закладів. Ситуація ускладнюється ще й тим, що суспільство далеко не завжди демонструє дружнє ставлення й усвідомлення значимості роботи батьків-вихователів, навіть навпаки – на практиці існують непоодинокі випадки проявів негативного ставлення до сімей, які взяли на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Через те, що ці сім'ї отримують державну підтримку, навколишні сприймають їх як «утриманців». Тому доцільно говорити про розвиток цілої системи педагогічного сервісу, що охоплював би, наприклад, послуги няні чи послуги з розвитку й оздоровлення для дітей, тоді як батькам-вихователям надавалася б можливість відпочинку (вихідного дня). Не менш важливими є і послуги соціально-психологічної реабілітації для батьків-вихователів, які постійно перебувають у стані психологічного напруження. Активізація зусиль місцевої громади має бути організована на основі позиціонування

беззаперечної цінності роботи батьків-вихователів і фахівців, які надають їм підтримку. Такі дії самі собою сприятимуть зміні ставлення спільноти до праці зазначених суб'єктів, оскільки залучення пересічних громадян до кола надавачів послуг робить їх причетними до цього процесу, дає змогу побачити значимість роботи батьків-вихователів і сприяє поширенню відповідної інформації у маси. Проте це не применшує важливості інформаційної кампанії щодо впровадження таких проєктів на місцевому рівні та соціальної реклами загалом.

6. Надання спеціалізованих видів послуг на рівні громади. Механізм надання спеціалізованих (наприклад, юридичних, медичних) послуг батькам-вихователям може бути покращеним за аналогічним принципом – за умови залучення до співпраці недержавних організацій і фахівців-волонтерів. Ба більше, враховуючи досвід Канади, вважаємо за необхідне впровадити посаду громадського зберігача майна дітей-сиріт. Питання збереження нерухомості й іншого майна дітей-сиріт сьогодні є не вирішеним у нашій державі. Відповідальність за це має взяти на себе саме місцева громада, починаючи з розробки необхідного правового забезпечення на місцевому рівні (локальних нормативно-правових актів) і закінчуючи забезпеченням дієвого контролю за цим напрямом діяльності.

Важливо зазначити, що процес децентралізації передбачає покращення фінансової спроможності громади до розбудови свого регіону. Тому йдеться не тільки про залучення окремих осіб та організацій до співпраці з громадою на безкоштовній основі, а й про фінансову винагороду надавачів послуг. Місцева громада має всі законні підстави для перемовин із недержавними організаціями й установами про надання останніми професійних послуг для досягнення домовленостей щодо знижки на вартість послуг за умови забезпечення прийнятної кількості замовлень. Інакше кажучи, виступаючи посередником, громада може сприяти ефективній зайнятості місцевого населення та збільшенню обсягу професійних послуг, які надають недержавні організації та установи. Сьогодні за такими принципами вибудовується співпраця на рівні бізнес-структур, тому громада має переймати у бізнесу позитивний досвід розвитку та реалізації власних інтересів через співпрацю. Така стратегія сприятиме не тільки розвитку якісно нового соціального сервісу на місцях і виступить гарантом стабільності щодо затребуваності відповідних послуг, а й працюватиме для популяризації професійних послуг серед місцевого населення, що є важливим аспектом поліпшення якості задоволення його потреб.

Отже, процес децентралізації на теренах України може сприяти якісному поліпшенню соціально-педагогічних послуг батькам-вихователям за умови активізації ресурсів громади. Розширення кола суб'єктів, що належать до

недержавних інституцій і надають соціально педагогічну підтримку батькам-вихователям, сприятиме підвищенню батьківського потенціалу останніх, створенню сприятливого психологічного клімату в сім'ї, а отже, і відновленню ресурсного стану батьків-вихователів, які зазнали психологічного, фізичного, емоційного виснаження. Основна перевага в активізації ресурсів громади при здійсненні соціально-педагогічної підтримки батьків-вихователів, на відміну від загальнодержавних заходів, – можливість забезпечити індивідуальний підхід до отримувачів послуг.

Досягнення зазначеного можливе за умови побудови цілої системи педагогічного сервісу на місцевому рівні, що передбачала би заходи за такими напрямками:

- педагогічна підтримка батьків-вихователів для підбору виховних методів на основі усвідомлення ними індивідуальних особливостей і специфічних потреб прийомних дітей;
- використання ресурсів громади для сприяння розвитку особистого потенціалу і прийомних дітей, і батьків-вихователів – їхнє спільне залучення до розвивальних заходів у громаді;
- створення груп взаємопідтримки для батьків-вихователів на рівні громади;
- заходи на рівні громади щодо соціально-педагогічної підтримки біологічних родичів дитини та сприяння їхньої участі у виховному процесі;
- послуги недержавних організацій і педагогів-волонтерів для забезпечення ефективного відпочинку батьків-вихователів;
- сприяння усвідомленню членами громади цінності та значимості роботи батьків-вихователів, формування поважного ставлення до них;
- надання спеціалізованих видів послуг на рівні громади (наприклад, юридичних чи медичних).

Tetiana Loza

**TRANSFORMATION OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL SERVICES
FOR FOSTER PARENTS IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION**

The results of a scientific search dedicated to the problem of social and pedagogical services for foster parents transformation in the context of decentralization was discussed in the article. The necessity of persons range expanding to implementing social and pedagogical support of foster parents was based on foreign experience by the activation of community resources. The basic directions for development and realization of social and pedagogical service for foster parents are determined with the condition of attraction of non-governmental organizations and volunteer specialists. The necessity of introducing new practical approaches was developed and theoretically substantiated for: assistance to foster parents in selection of optimal educational methods; promoting the development of the personal capacity of foster children and foster parents; creation of mutual support groups for foster parents at community level; social and pedagogical support of biological relatives, promotion of their participation in the educational process; provision of conditions for foster parents' effective rest; promoting the awareness of community members of foster parents' work value; provision of specialized services to foster parents on the basis of an individual approach.

Keywords: foster parents, foster children, social and pedagogical services, pedagogical support, community resources, decentralization.